

CSAPLÁR BENEDEK

(1821-1906.)

«Minden élet, melyet szépen, jól élt végig az ember, hosszú élet is.» Mereskovszkij szép mondását minden aggodalom nélkül írhatjuk Csaplár Benedek szellemi arcképe alá. Azon keveseknek sorába tartozott, kik Isten adóságának érezték magukat, s gondosan sáfarkodtak az evangéliumi talentumokkal. Az élet futó perceiből egyre sokasodó éveket hagyott maga mögött, de ennek – az emberi gondolkodás araszával mért – hosszú életnek tartalmát és erkölcsi értékét Csaplár Benedek gazdag egyénisége adta meg. Két, majdnem három emberöltőt kitevő életében aprópénzre váltotta és dúsan gyümölcsöztette azokat a képességeket és tehetségeket, melyeket Isten útravalóul adott neki e földi életre.

«Nagy idők» nagy tanúja, kinek ma már csak a neve él, az is könyvekbe zárva. Első életrajzíróinak soraiban még ott lüktet a személyes ismeretség, barátság vagy a mestert és tanítványt egybehangoló érintkezés közvetlen élménye. Térben és időben közelebb álltak hozzája, mint e «röpke kornak ideges fiai», de ha kibontogatjuk életének szöttejét, felnyitjuk életének könyvét, s csokorba fonjuk gondolatait, melyeket a szavak fakó köntöse takar, a tér és idő távolsága kiesik tudatunkból, s szembenállunk Csaplár élő egyéniségével. Széchenyi esztendejében talán az ilyen «zajtalan munkálkodás is jubileumozhat, hozzá méltó csöndben és lakmározás nélkül ünnepelve . . .», – mint amilyen volt Csaplár élete és működése.

De nyissuk fel ezt a könyvet, lapozzuk végig. Hadd peregjen le előttünk «egy remete» élete, aki ugyan benn állt az idő sodrában, de a kor divatja nem tette görbévé útját, s nem vesztegette el értékeit a hiúságok tarka vásarán.

1821. január 3-án született Dunaszerdahelyen közbecsülésben álló, gyökeres magyar polgárcsaládból. Gyermekkorát a szülői ház egyszerű, de vallásos világának mélyreható élményei, s később is töretlen hatásai zsongják körül. A szülői gondoskodás és szeretet, az otthon «kenyérillatú csókja» kísérik el a kisdíakot, amikor kilencéves korában először búcsúzik el az otthontól, hogy a tömkelegbe lépjen, s a tudás gyümölcsével töltse meg a hamupogácsás tarisznyát. Gimnáziumi tanulmányait Érsekújváron, Pozsonyban és Nagyszombatban végezte. Az értelmes és fogékony lelkű ifjút nemcsak a jelen eleven és színes képei foglalkoztatták, hanem a változó tájak eléje táruló szépségei is elringatták. De nem hagyta őt érintetlenül az a történeti múlt sem, melyet Pozsony és Nagyszombat minden köve sugárzott feléje, s mind a kettő sok-sok színes élmény dús forrásává vált. Mindvégig hálás tanítványa maradt a szentbenedekrendi atyáknak, s buzgó oktatásuk jótéteményének emlékét «az ötven év folyama sem képes elmémből s szívemből kitörölni», vallja Csaplár egykori tanárához intézett levelében. Itt szívta magába a «lélekedző classicismus» szeretetét, mely útítársként végigkíséri életét; itt szö-

vögette a barátság első szálait Vagács Cézárral és Reguly Antallal, a magyar nyelvudomány későbbi jeles kutatójával. De itt bontakozott ki lelkében a szerzetes-papi hivatás is, mely azután – Isten különös gondviseléséből – a piarista hivatásban ért el céljához. 1836. szeptember 14-én öltözött be Privigyén. A beöltözéskor cserélte fel Gáspár keresztnévét – emlékeztetőül volt nevelő-oktatóira – a Benedek névvel. Mi már csak ezen a néven ismertük őt.

A novíciátus első éve a hivatását követő ifjú számára a csöndes elmélyedés és elmélyülés éve volt. A szülői házban beléoltott vallásosság itt vált benne tudatossá, s gyökeresedett vihartálló tölggyé, mely mind mélyebbre bocsátotta le gyökereit s egyre erősebben fonta át az egész embert. De más tekintetben is gyümölcsöző volt ez az év. Az egyébként is csöndes visszavonulást és elmélést kedvelő Csaplár hivatott vezetők bölcs irányítása mellett folytatja tovább tanulmányait. A sok irányba érdeklődő növendéket okos mérséklettel irányították az önnevelés és önképzés útján. Nyelveket tanul és sokat olvas. A magyar, latin és német irodalmi műveken kívül sorra kerülnek a franciák is. Már ekkor kezdi őt foglalkoztatni Révai Miklós talányos egyénisége, kinek alakját ekkor még sok rejtély fonja körül.

A tanítást is korán kezdi meg mint másodéves novícius a privigyei elemi iskolában, majd folytatja a gimnáziumban, azután Podolinban és Besztercén tanít, hogy a tanítás gyakorlati módszereit elsajátítsa. Szívének hő vágya teljesült, amikor rendfőnöke 1841-ben Kolozsvárra helyezte a bölcsészeti tanulmányok végzésére. A «kincses» Kolozsvárott töltött két év alatt nemcsak a bölcséletben mélyedt el, hanem a klasszikus irodalomban is. Itt kapcsolódik be tanulmányaiba és gondolatvilágába Platon. Egyik tanárának buzdítására hozzáfog Platon műveinek lefordításához. Munkálkodásának eredménye, Platon munkáinak első kötete, 1845-ben nyomtatásban is megjelent. Bővítő nyelvismeretét is. Az angol nyelv tanulása révén kerül kapcsolatba Kriza Jánossal, a Vadrózsák gyűjtőjével.

De minden elfoglaltsága és munkája mellett is figyelemmel kíséri a magyar glóbus egyre mozgalmasabb életét. Olvassa Wesselényinek a Balítéletekről írt művét*, de eljutnak hozzá Széchenyi és Kossuth írásai is. Mindezeket nemcsak érdeklődéssel, hanem kritikával is olvasta. Tanulmányai és gondolkodása Széchenyihez vonzották, kit nemcsak csodált és értékelt, hanem tanítását, eszméit is a magáévá tette, és azoknak egész életén át magvetője lett. A kolozsvári tanulmányévek azonban gyorsan elmúltak és Csaplár sok kedves emlékekkel köszönt el Erdély fővárosától 1843 nyarán. Innen hazafelé visz az útja. 1843-1846-ig Nyitrán és Szentgyörgyön a teológiát tanulja, és ezt is azzal az alapaossággal, ami egyéniségének jellemző vonása.

A teológiai stúdium azonban nem vonja el az önképzéstől sem. Szabad idejében Platont fordítgatja, másrészt teológus társaival együtt szűkebb körökben, a Dugonics-társaságban, a helyes és szép magyar nyelvet ápolják, hogy mint tanárok gondolataikat világosan és szabatosan, de egyben magyarosan is tudják kifejezni szóban és írásban. Csaplár ezen a téren is a legtevékenyebbek közé tartozott. Így állandó munkában töltött évek után elérkezett az «élet kapujához». 1846. július 26-án letette az ünnepélyes fogadalmat, augusztus 6-án pedig áldozópappá szentelték. Életének első szakasza lezárult, a másodikat, mely most kezdődött, az oltár és a katedra hűséges szolgálata szentelte meg.

Tanári működését Kolozsváron kezdi meg. Fiatalsága ellenére is már meg-

állapodott, kiforrott egyéniség, akinek «szilárdan kiépített világnézete van». Az elvek embere, kinek határozott «értékfelfogása» és eszményei vannak, melyeket át akar ültetni tanítványai lelkébe is. Komoly erkölcsi meggyőződését és szép tehetségét, mely állandó önképzés révén egyre gazdagabban bontakozott ki, állítja a kalazanciusi hivatás szolgálatába. Kolozsvárott 1846-1848-ig működik. Iskolai munkája mellett serényen folytatja görög tanulmányait, fordítgatja Platon «Államát». Behatóan foglalkozik neveléstani és oktatásügyi kérdésekkel. Szorgalmasan böngészzi azokat a külföldi pedagógiai folyóiratokat, melyeket a Kolozsvári Nevelőkör járatott. Külsők ösztönzésére szánta rá magát arra, hogy az akadémiai templomban elmondott szentbeszédeit sajtó alá rendezze. Ezt a szándékát azonban már nem tudta megvalósítani, megakadályozták az 1848-i márciusi napok. Megmozdult egész Erdély, a fiatalság harci tűzben égett, s a közelgő vihar szele még «ily belső életet is feldúltak», milyen Csapláré volt.

A «zajos lelkesültség» napjaiban azonban balsejtelmek gyötörték. Hiába szólaltatta meg a józan hazafiság és a higgadtabb gondolkodás hangját a forradalom túlzásai ellen, pusztába kiáltó szó maradt, senki sem hallotta meg. 1848. május 30-án az utolsó erdélyi országgyűlés elfogadta az uniót. A lavina elindult. Széchenyi aggódva szemlélte borús tekintetével a magyarság egyre jobban sötétedő egét, jóslatainak végzetserű teljeseését: «a nem-magyar népek felkelését, a népfajok véres harcát, melyben a magyar gyöngye fazekát összetörendi a német és szláv vasfazék». Csaplár ekkor szülei kívánságára hazament. Lelkének nyugtalanságát enyhítette, ha nem is ültek el aggodalmai, a családi kör melege, az édesanya simogató keze. Itt kapta meg rendfőnöke rendelkezését, ki az 1848-49-i tanévre a budai gimnáziumhoz osztotta be, mint a német és görög nyelv tanárát már az új rendszer szerint.

A «szabadságharc lázában» az iskolák sem kerülhették el a korszerű reformot, de «közös nemzeti tanrendszer» nem jött létre. Az új tanterv, melyet az «egyetemes magyar tanügyi kongresszus» dolgozott ki, nagyon is mostohán bánt a klasszikus tanulmányokkal, melyek annyira hozzánőttek Csaplár szívéhez. A háborús helyzet miatt az iskolákat is bezárják, a tanárok és tanítványok elszélednek, beállnak a honvédseregbe. Csaplár egyideig még össze-összegyűjti megmaradt tanítványait egy-egy magánháza s oktatgatja őket. Ezekre a közvetlen, baráti hangú órákra még később is szívesen emlékeznek vissza tanítványai. De ez sem tart sokáig. Távoznia kell Budáról. A háborús zűrzavarban könyvei és írásai ott maradtak, elkallódtak, ő pedig 1849. áprilisában Magyaróvárra megy tanítani és a rászakadó gondok közepette a görög világban keres enyhülést.

Nem egy rendtársát magával ragadja a szabadság igézetes szava, elszólítja a hazafias érzés, Csaplár – gyenge egészségi állapota miatt is – itthon marad, mint csendes – mégis velük együttérző – szemlélője hősi küzdelmünknek. De ki tudja, hányszor szántott át lelkén a kivívott győzelmek lelkesítő reménye vagy a vereség kétségbe visszahulló aggodalma.

A nagy katasztrófa Csaplárt is megviselte lelkileg és testileg egyaránt. Ezért Temesvárra már nem is tud elmenni, hanem betegszabadságot kap és Szentgyörgyre megy pihenni. De még a pihenés évét is értékesíti az önképzés szolgálatában. Gróf Festetics Samu óhajtására, ki őt nevelőül szerette volna megnyerni, több ízben megfordul Bécsben. Mindezeket az alkalmakat arra használja fel, hogy a bécsi tudományos intézeteket megismerje. Majd – mint egykor a gondtalan diák – bejárja Szentgyörgy határát, hogy növényvilágát tanulmányozza és növénytani

ismereteit gazdagítsa. Ha pedig a lelket-testet üdítő sétákról szobájába tért, tollat fog és írogat. Itt dolgozza ki a *Magyar irodalom és nyelv* c. kis tanulmányát, melyben az irodalmi élet tényezőit vizsgálva rámutat az irodalom nagy nemzetnevelő jelentőségére. Sok érdemleges és megszívlelnivalót mond Csaplár, az író és az irodalom hivatásáról, az író és a nagyközönség viszonyáról. Az irodalom «a nemzeti élet lüktető ereje». Az írónak művével együtt a magyar szellemiség talajában kell gyökereznie s meg kell találnia a kapcsolatot a magyar múlthoz, hogy az irodalom fejlődése szerves része legyen a magyar kultúrának. Másrészt az irodalmi alkotásokat el kell juttatni a társadalom minden osztályához, a nép széles rétegeihez, hogy ne csak a szalonokban olvassák, hanem a mestergerendás házikókban is. Ezért tartja szükségesnek egy «olcsó könyvtár» megindítását és az olvasóközönség szellemi nevelését.

A sorok között íratlanul is tükröződik Csaplár ideális felfogása az irodalomról és hivatásáról: a *szép, igaz és jó* hármas csillagzata szerint tájékozódó nemzeti irodalom, mely tanít, nevel és szórakoztat.

A nemzeti múlt szorosan összefügg a nép életével, ezért sürgeti a népköltészet emlékeinek, a meséknek és mondáknak, népszokásoknak, táj szavaknak és helyneveknek gyűjtését, sőt másokat is arra késztet, kapcsolódjanak be ebbe a munkába. Erre vonatkozó cikkei és búvárkodása azt bizonyítják, hogy felismerte a kettő szerves kapcsolatát és a néprajzi kutatás fontosságát. Ebben a felismerésben döntő szerepe volt Ipolyi Arnold zohorai plébánosnak, aki ekkor már javában dolgozott a *Magyar Mythológián*. 1851. elején ismerkedtek meg. Csaplár ettől kezdve gyakran átjárogatott a szomszédba tudományos eszmecserére, s az ismeretség rövidesen barátsággá mélyült. Ipolyi jótékony hatással volt a fiatal tanárra, ő terelte Csaplár "figyelmét a néprajz felé és szavai jó talajra találtak. Csaplár egyike lett a magyar néprajz legserényebb munkásainak, maga is gyűjtögetője és közlője csallóközi népszokásoknak (az Új magyar Múzeum-ban). Ipolyi nagy munkáját, melyet Toldy Ferenc a magyar történettudomány jelentős alkotásának tartott, bő anyaggal gyarapította, mint névtelen katona. Ipolyi azonban nem feledkezett meg az álnév mögött szerényen meghúzódó munkatársról, hanem munkája előszavában kiemeli egyrészt az általa gyűjtött anyag gazdagságát, másrészt Csaplár adatainak megbízhatóságát. Az az érdeklődés, melyet Ipolyi munkája ébresztett benne, nem tűnt el nyomtalanul, mert Csaplár később is, amikor csak alkalmá nyílik, folytatja a gyűjtést, különösen a népnyelv terén. Amikor ifj. Szinnyei József belefog a Magyar tájszótár kidolgozásába (1885), Csaplár rendelkezésére bocsátja hosszú évek gyűjtésének gazdag eredményét.

Ipolyi nemcsak új célt mutatott Csaplár további tudományos munkásságának, de felkeltette munkakedvét is, kedélye és szelleme felfrissült. A szabadságharc bukását követő gyásznapiak, az Újépület és az aradi vár vértanúi, a kivégzések és a várfogságra ítélt szomorú sorsa megfélemlítették és letargiába süllyesztették a magyarságot. A bosszú mint véres Damokles-kard lebegett a nemzet feje fölött. Minden elveszett! Mintha az idők igazat adtak volna az öreg Bolyai Farkasnak, aki a lelkes márciusi ifjúságot így feddette: Tudják, hogy mit tettek? Eltemették fákllyafélynél a magyar nemzet szabadságát, melyből nem tudom, mikor lesz feltámadás. De a reménytelenség sötét éjszakájában apró mécsek gyúltak ki, ezeket a magyar élni-akarás gyűjtotta ki azokban, akik hittek Vörösmarty «Jóslat»-ában: «... neked virulnod kell, ó hon, mert Isten, ember virraszt pártodon». – Ezek közé tartozott Ipolyi és Csaplár is, mind a ketten megtalálták az utat Széchenyihez és eszméihez.

Csaplár nem sokáig marad már Szentgyörgyön, útjaik elválnak. Egészsége helyreáll, s tovább folytatja a félbeszakadt tanári munkát, 1851-52-ben Léván[^] 1852-53-ban Nyitrán, de magával viszi azt a programot, amely még Szentgyörgyön kialakult benne: a magyar múlt értékeinek feltárása és a magyar jövő munkálása a szomorú jelenben.

1853-ban Szegedre került. Az itt töltött tizennégy esztendő Csaplár életének legmunkásabb korszaka. Munkássága meghaladja az iskola kereteit, s rövidesen bekapcsolódik Szeged város kulturális és társadalmi életének fejlesztésébe és irányításába. Szegedi iskolánk nemcsak a szabad királyi város életében játszott nagy szerepet, hanem az egész Délvidéknek is egyik legjelentősebb művelődési központja volt. Iskolájában éppen az ötvenes években olyan piarista tanárok működtek, akik nemcsak az iskolában váltak ki – mint Horváth Cyrill, Somhegyi Ferenc –, de a városban is nagy tekintélynek örvendtek. Csaplár fiatalember volt, mikor e gárdának tagja lett, de biztos tudásával, sokoldalú műveltségével és nemes törekvéseivel minden tekintetben megállotta helyét. Oktató és nevelő munkájának ékes bizonyosága hálás tanítványainak nagy serege, kik nemcsak a tudás kincseit vették az ő kezéből, hanem az élet igéit is: nemcsak a pedagógust találták meg benne, hanem az atyát is, aki iskolai munkájában Kalazancius elgondolása szerint hangolta össze az ismeretközlést és a valláserkölcsi nevelést, és így egész életre szóló élményeket támaszt tanítványjaiban, melyek hosszú évek múlva sem halványultak el.

«Az, akinek szilárdan kiépített[^] világnézete van, értékfogalását és eszményeit át akarja sugallani a környező társadalomba, ennek életét a maga eszményei értelmében szeretné átalakítani és berendezni, elsősorban a fiatalság lelkének az ő értékeszméi szerint való formálása útján. Így az elvek embere, a filozófus, önkénytelenül pedagógussá válik elméletben és gyakorlatban egyformán». Ezekkel a szavakkal jellemzi Kornis Gyula Kölcseyt, a nemzetnevelőt (A magyar politika hősei. 214. 1.).

Nincs szándékunkban valószínűtlenné nagyítani Csaplár alakját, mégis úgy érezzük, hogy e jellemzés javítgatás nélkül ráillik az ő nemes egyéniségére. Pedagógus volt ízig-vérig, aki «a legmagasztosabbnak a lélek kiművelését» tekintette és az iskola főfeladatát a *nemzetnevelésben* látta. A nevelés középpontjában a növendék áll, kinek «összes tehetségeit» célszerűen kell fejleszteni. Az *erkölcsi nevelés* a tanulót «öntudatra ébreszti és a jónak, igaznak gyakorlására bírja». Az *értelmi* nevelés ráeszmélteti «a mindenség csodálatraméltó rendére» s figyelmét ráirányítja «számtalan tárgyainak vizsgálatára». Az *esztétikai* fölkelte benne «az illőnek, szépnek és fönségesnek érzetét». A *vallási* «Isten iránti szeretetre, valódi tiszteletre s törvényei iránti hódolatra tanítja». A *társadalmi és nemzeti* nevelés pedig a «leendő polgárt és hazafit» alakítja ki s kifejleszti benne «a közügyek iránt buzgó érzelmeket, valódi hazafiúi lelkesülést és közremunkáló törekvést».

E sokcélú nevelés egyben a *magyar kultúrpolitika* szolgálatában áll, mert nekünk tekintetbe kell vennünk «helyzeti viszonyainkat, nemzeti állapotaink s különös rendeltetésünk igényeit» is. Nem kisebb dolog forog itt szóban, mint az: «Vájjon mily arányban foglalja el nemzetünk az országulás (most így mondanók: kultúra) közvetítését kelet felé. A hon kebelében pedig, hol a mennyiségi erő hézagait minőségivel kell pótolni, mily arány szerint gyarapíttassék a tényezőbb tehetségek száma, és mily elvek túlnyomósága eszközöltessék a nemzet feladataiig sikeresebb megoldására» – írja a pedagógiai realizmus és humanizmus vitája-

nak kérdéséről. Saját tapasztalata alapján rámutat arra, hogy az érvényesülési (napjainkban: elhelyezkedési) lehetőség szerint növekedik vagy csökken egy iskolatípus keresettsége.

A különböző irányokat helyesen kell összeegyeztetni: *minden nevelés előbb emberré, aztán polgárrá, végül szakegyénné képez.* Egyébként «egybeszövődve» is végbemehet ez a folyamat «a vallás-erkölcsi elemnek természetesen kiváló érvényesítésével». A nemzeti haladásnak két pillére van: a *keresztény szellem* és a *nemzeti hagyomány*, ez a kettő szabja meg az «igazi magyar nevelés» alapszabályát: a *szeretet szigorát* Kitűnő megfigyelés, emberismeret és élettapasztalat sűrűsödik össze szavaiban, midőn a *magyar jellemet* bemutatja: «Az igazi magyar jellemnek nem sajátja sem a szemtelen tolakodás, sem az alamuszi ravaszság vagy álszemérem, hanem a szerény őszinteség, nemes nyíltság, de kellő korlátokat ismerő tisztesség. Abból a nemesebb értelmű arisztokrata természetből van jókora adag az ép magyar jellemben, mely féltékeny nemzedéki becsületére, mely, ha kell, tűr, szenved, de az elvetemedéstől óvakodik».

De ne gondoljuk, hogy ezzel már ki is merítettük a pedagógus Csaplár szellemi kincstárát, csak éppen ízelítőt nyújtottunk gondolataiból. Ha átültetnék szavait a mai közkeletű újságírói nyelvre, az a közvetlen benyomásunk támadna, hogy e megszívlelésre méltó gondolatok tegnap kerültek ki a rotációs gépből. S ha most is frissnek és életszerűnek érezzük elmélését, az csak azt bizonyítja, hogy Csaplár a maga korában «modern» volt és otthonosan mozgott a nevelés és közoktatásügy széles mezején.

De otthon volt Csaplár az iskolában is, ahol az elméletet gyakorlattá váltotta. «Minta-tanár» volt, mondanók ma, akiben szerencsésen egyesültek azok a tulajdonságok, melyekkel hatni tudott tanítványaira. Arcára kiült a lélek, a szigorúság vonásait enyhítette a szeméből sugárzó szeretet. Órái telve voltak étellel, élénk előadásával állandóan ébren tartotta növendékei hullámzó figyelmét s meg tudta velük kedveltetni tárgyait, még a nemet irodalomtörténetet is. Ezt is magyarul tanította (a magyar nyelvű tanítást csak kevés helyen engedélyezte a Bach-korszakban a tanügyi hatóság), de minden egyes alkalommal rámutatott arra, hogy hol vannak érintkező pontjai a magyar irodalommal. «Szép szavait, mindig érdekes* előadásait feszült figyelemmel hallgattuk», írja egyik volt jeles tanítványa. Először felhangolta érdeklődésüket a tárgy iránt, majd lendületes beszédével megteremtette azt a szellemi munkaközösséget, melyre a továbbhaladás céljából szüksége volt. Előadása annál is inkább megragadta diákjait, mert Csaplár gondolatait azon az ízes magyar nyelven közvetítette, melyet a Csallóköz magyar néptalaja formált ki, s ezt népnyelvi kutatásai és a szegedi ő-zés hatása még színesebbé tették. A tanítványaival való érintkezésben a szeretet szigorá érvényesült, megértette az ifjúságot, tudott elnéző lenni gyöngeségeikkel szemben, de nem tudta elviselni a hazugságot és a képmutatást. Szép szóval, sőt finom iróniával is serkentette őket a munkára, de sohasem volt durva, szavai nem sértették és alázták meg a diák önértését. Korholó, feddő, sőt csipkelődő szavai mögött megéreztek tanítványai az atyai szeretetet, mely a jót még jobbá akarja tenni.

Csaplár az iskolán kívül is sokoldalú tevékenységet fejt ki. Irodalmi munkásságának első terméke Platon némely műveinek fordítása volt. Ezt követte a magyar irodalomról és nyelvről írt cikksorozata a Pestig Naplóban, melynek legelső munkatársai közé tartozott. «Fiatalos lelkesedés, józan haladás és gyakorlati magyarság jellemzi ekkori munkásságát» (Ongrádi J.: A piaristák irodalomtörténeti munkás-

sága. 1935. 51. 1.). Ipolyi tudományos munkássága és célkitűzése egyre inkább a nemzeti múltra és emlékeinek feltárására ösztönözte Csaplárt. Szegeden is folytatja a néphagyományok gyűjtését és lemásolta a város levéltárában őrzött 12 boszorkányper (1728-1744) jegyzőkönyvét. A Vasárnapi Újság 1859. évfolyamában a nagyközönség előtt is ismertette Ipolyi munkásságát.

A nagyszünetekben is ellátogat tudós barátjához, együtt járják be hazánk felső vidékét, különösen pedig a Szepességet. Ezek a művészettörténelmi tanulmányutak még inkább fokozzák Csaplár egyébként is élénk történelmi érdeklődését és Bártfa, Igló, Lócse, Szepesváralja, Görgő, Fries, Eperjes és Csütörtök műemlékeiről egy rövid «szétpillantásban» számol be a Szegedi Híradóban (1862).

1854. nyarán pedig néhány rendtársával együtt tanulmányútra ment Bécsbe és az ott töltött időt tudományos és tanügyi tapasztalatok szerzésére használta fel. De az önképzés útján szerzett gazdag ismereteit nem hevertette parlagon, hanem szellemi kohójában földolgozta s gondolatait irodalomról, nevelésről, közállapotainkról, időszerű kérdésekről «eszméltető» cikkekben ismét kisugározta. Csaplár sohasem kérkedett hazafiasságával, bárha szűkebb baráti körben meg is róttá azokat, akik megrekedtek a sírva vigadásban. Mint közíró a nemzeti önbizalom felébresztését munkálta s ebben Széchenyi eszméi és elvei irányították. Felismeri a sajtó nagy jelentőségét. A szabadságharc után újságokba dolgozik, elsősorban a Pesti Naplóba, mely az abszolutizmus korának legjelentősebb hírlapja volt és Deák politikáját képviselte.

Irodalmi vonatkozású cikkei a hatvanas évek felé egyre ritkábbak lesznek, részben azért, mert vidéki, különösen pedig a szegedi hírlapokba és különféle folyóiratokba dolgozik, másrészt társadalmi kérdések kötik le érdeklődését. A nemzet nagy halottját kegyeletes lélekkel parental ja el és a «dicsőült» Széchenyi István «szellemének» ajánlja hódoló kegyelettel *A nemzeti művelődés alapja* című munkáját (1861). Címlapjára is Széchenyi szavát tűzi ki jelszól: «*Saját magunkban van a föl-emelkedési erő; de csak lelki felsőbbtség által érhetjük azt el. Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodnunk*». E művéről írt érdemes bírálatban Salamon Ferenc kiemeli a szerző őszinte hazafiasságát és tárgyilagos hangját, másrészt nagy olvasottságát és élettapasztalatát. «Vallásos közérkölcsiségről, mint a nemzeti művelődés alapkövről, a nemzeti jellemről s annak fejlesztéséről, a nevelés fontos ügyéről, tudományunkról, irodalmunkról helyes és mérsékelt nézeteket találunk benne.» Különösen figyelemre méltónak mondja a köznevelésre vonatkozó részét és rámutat arra is, hogy a szerző nem akar mindenáron eredetieskedni, de látszik, hogy az újabb eszmék színvonalán áll és ezeket «szélesebb körben s mintegy ránk alkalmazva akarja megértetni.» Valóban, mert Csaplár a vallásérkölcsei alapon nyugvó világnézetnek volt szószólója, és ezt képviselte a nevelésben és oktatásban is.

Határozott és férfias elvi állásfoglalása, melyet szelidségével és türelmével mások előtt is elfogadhatóvá tudott tenni; ragadta meg Lubrich Ágost képezdei tanárt, amikor a szegedi Tisza partján Csaplárral megismerkedett. Ez a találkozás döntő befolyással volt Lubrich gondolkodására és tudományos munkásságára is. A két pedagógus között sirigtartó barátság fejlődött ki. A *Neveléstudomány* előszavában maga Lubrich állít emléket atyai barátjának, Csaplárnak.

E nagyobb munkája mellett számtalan cikket ír, melyekben tollhegyre veszi a közélet időszerű kérdéseit és tevékeny részt vesz Szeged társadalmi életének át-szervezésében. Feleleveníti Szeged nagy fiának, Dugonics Andrásnak emlékezetét,

és nefelejcs-koszorút helyez síremlékére. Lelkes szavakkal buzdítja a szegedieket, hogy «a hazafias érzület buzgó apostolának» méltó emléket állítsanak. Csaplár szellemi elődjének tartja az Etelka íróját s lankadatlanul fáradozik azon, hogy Dugonics alakját és munkásságát minél szélesebb körben megismerjék. A szegedi Dugonics-szobor az ő lelkes izgatásának eredménye és tanuja is. De főlemeli szavát a történeti tudat ápolása érdekében is. Már 1854-től kezdve hangoztatja, hogy Szeged múltjának és jelenének feltárását, történetének megírását csak munkaközösséggel lehet elérni. Felveti a szegedi «történelmi társulat» megalakításának tervét. Elgondolása szerint az egyes tagok más és más területen kezdenék megfáz adatgyűjtés munkáját. Csaplár az egyház és iskolázás történetére vonatkozó adatok búvárlását vállalta magára és 1864-ben a Magyar Sion-ban közölt is adatokat Szeged művelődéstörténetéhez. A város vezető férfiai 1861-ben gyűléseztek is, pályadíjat is tűztek ki, de Csaplár tervezett elgondolása nem valósulj meg. Hozzászólt a szegedi színház, a Széchenyi-egylet, a kaszinó és a népHüvelés kérdéséhez. De a közművelődés ügyén kívül szívén viselte és sürgette Szegeden az árvaház megalapítását s önzetlenül száz, majd ötszáz forintot ajánlott fel e nemes célra.

1854 óta csendesen ajánlgatta az iparosíjfény-egylet megszervezését is, de csak 1860-ban alakult meg. Csaplár egyéves küzdelmes elnöksége alatt azon fáradozott, hogy a legényegyletet a valódi cél felé vezesse, de az ettől eltérve nem az lett, aminek elgondolása szerint kellett volna lennie. Figyelme kiterjedt még az iparfejlesztésre, a gyümölcsfaternyésztésre, egészségügyre, nőegyesületre, a tiszai gátra és a város talajviszonyainak rendezésére is. Nem hanyagolta el szülővárosát sem, a dunaszerdahelyi községrendezés és társasélet, közművelődés és iskolázás érdekében is főlemelte szavát. Az 1862-ben emelt elemi iskola építéséhez «tetemes áldozatot» hozott. Nagy volt akkor az öröme, ha látta, hogy elhintett eszméi meghallgatásra találnak és megvalósulnak. És ha valaki részletesebben is megírja majd Szeged művelődéstörténetét a kiegyezés korában, nem mehet el szó nélkül Csaplár neve és a város érdekében kifejtett tevékenysége mellett.

1867-ben sok évi gazdag és eredményes munkásság után Somhegyi Ferenc-
rendfőnök a tatai gimnázium élére állította. Ebben a minőségében részt vesz az 1867 szeptember hó 20-tól 22-én tartott tanügyi értekezleten, melyet báró Eötvös József miniszter hívott össze Budán, hogy azon a gimnáziumi és reáliskolai igazgatókkal a «reálgymnasium» felállítását és tantervét megbeszélje. Csaplár kiforrott pedagógiai felfogását és gazdag tapasztalatait eredmény nélkül yejtette latba. Hogy a rögtönzött változtatások ellen fölhozott ellenvetései nem voltak alaptalanok, bizonyítják azok a reflexiók is, melyeket az Országos Tanáregyesület Közlönyében (1868-ban) mások is hozzáfűztek.

Mint igazgató lelkiismeretesen töltötte be új munkakörét és bizonyosságot tett arról is, hogy tud vezetni és irányítani. Az új tanrendszer életbeléptetése után azon fáradozott, hogy annak korszerűbb igényeit a tatai gimnázium életében valóra váltsa. A miniszter ugyanis azt vette tervbe, hogy az algimnáziumokat hatosztályos reál-gimnáziumokká fejleszti ki s bevezette a rajz és a testgyakorlás tanítását. Bár felsőbb helyről még nem történt intézkedés e két új tantárgy rendszeres tanítása iránt, mégis a tanárikar a «reál-gymn. rendszernek életbeléptetésén, amennyiben tőle telt, szívesen igyekezett», – mondja Csaplár az 1867-68. évi beszámolóban. A következő évben még bővebbek lettek az «adatok» a tatai katolikus reál-gimnázium történetéhez. Az 1868-69. évben a két alsó osztályban már a miniszter által

kitűzött reálgimnázium eszméje szerint folyik a tanítás, a 3. és a 4. osztályban pedig szem előtt tartják az új tanterv kívánságait.

A tankerületi főigazgató kétízben látogatta meg az intézetet s mindkét alkalommal teljes elismerését nyilvánította a «tanügykezelés» iránt, mint amely az új tanrendszer igényeinek minden részben eleget tesz. Kellemes meglepetésnek mondja különösen a testgyakorlás fellendítését célzó módozatokat. Bár az iskola még nem rendelkezik rajz- és tornateremmel, és a felsőbb helyről várt intézkedések alkalmas helyiségre és a felszerelésre nézve még nem valósultak meg, mégis a tanári testület ügyszeretete módot lelt arra, hogy a legszükségesebb dolgok minél előbb meglegyenek és a jó ügy ne szenvedjen kárt. Az iskolai évzáró ünnepély változatos műsorát «testgyakorlati mutatóvány» zárta be. Az elért siker és eredmény nemcsak a tanári kar buzgóságát dicséri, melyet elismeréssel emel ki Csaplár, hanem az igazgatót is, aki a készségeket ébresztgette tanáraiban. Hároméves igazgatósága alatt a tatai intézet jóhírneve szemlátomást öregbedett.

1870. november havában a rendfőnök Pestre helyezte át, minden egyéb elfoglaltság alól fölmentette és megbízta a magyar piaristák történetének megírásával. Csapiárt személyisége és eddigi munkássága alkalmasnak mutatták ennek a nagy feladatnak megvalósítására. A hagyományos piarista krónikás szerepét új idők új kívánalmai szerint kellett betöltenie.

A XVIII. század közepén maga a generális sürgeti az egyes rendtartományok történetének megírását, hogy ezek alapján fel lehessen dolgozni a rend egyetemes történetét. Cörver és Bajtay rendfőnökök fölkarolták ezt a kezdeményezést, de Kácsor Keresztély és Horányi Elek érdemleges munkásságának nem akadtak folytatói. A reformkorszak harmincas és negyvenes éveinek egyre fokozódó érdeklődése is inkább a jelen, mint a múlt felé fordult. De a nagy nemzeti katasztrófa és a rákövetkező abszolútizmus eszmélkedésre készítette a világosabban látókat. Az 1853. évi ú. n. reformkáptalan meg egyenesen kötelezővé tette: rendtörténetírót kell kijelölni, aki részint a múlt, részint a jelen nevezetesebb eseményeit híven megörökíti. Az ismét elalvóban lévő ügyet 1864-ben a szegedi ház eleveníti fel, midőn azzal a kérelemmel fordul a káptalanhoz, hogy szorgalmazza az egyes rendházak és a magyar rendtartomány történetének megírását. Az indítvány szerzőjét kétségkívül Somhegyi Ferenc jeles történettudósban kereshetjük, aki 1858-64-ig Szegeden működött. De bizonyosra vehetjük, hogy erre vonatkozó gondolatait megbeszélte Csaplárral is.

Purgstaller József rendfőnök magáévá tette az eszmét s 1865-ben Somhegyire ruházta e megtisztelő megbízást. Somhegyi azonban 1866-ban egyetemi tanár lett és egyben a rendfőnök helyettesítésére is megbízást kapott. Kettős elfoglaltsága mellett rendtörténetírói kötelezettségének nem tudott eleget tenni. Az 1870. évi nagykáptalanon a tatai ház kér felvilágosítást arra vonatkozólag, mennyire haladtak az 1864-ben megbízott rendtagok a rendtörténet írásában. A válasz nemleges volt. De örömmel veszi a rend, – fűzték hozzá –, ha akad valaki, aki «az archívumok százados porától vissza nem rettenve, e sok időt, kutatást és erős kitartás igénylő munkát magára vállalja.» A rendfőnök választása az erre legilletékesebbre, Csapiárra esett. «Eddig folytatott beható klasszikus tanulmányai, széleskörű filozófiai, történelmi, pedagógiai olvasmányai kitűnő alapot nyújtottak a leendő történetírónak.» Kiforrott világnézete, széles látóköre, éles megfigyelő tehetősége és igazságszeretete kezdeskedtek arról, hogy rendtörténetírásunk jó kezekre bízott.

Csaplár a rendkormány kívánságára elkészítette a magyar- és erdélyországi

kegyestanitőrend történetének tervrajzát, hogy annak alapján megkezdődhessék a kutatás, majd a feldolgozás munkája. Ez a részletekbe menő és sokoldalúan föl-épített tervezet azt bizonyítja, hogy Csaplár minden vonatkozásban átgondolta a megoldandó feladatot. Az anyagot három nagy részben vélte földolgozni. Az első rész felöleli a rend belső életének fejlődésének ágas-bogas történetét a letelepedés-től napjainkig, a magyar provincia viszonyát a generálishoz és a külföldi piaristákhoz és részletesen a rendi szervezet belső működését. A második részben kerül vizsgálat alá a rend viszonya az Egyházzal és az államhoz: kapcsolataink a Szent-székkal, a magyar katolikus egyházzal és papsággal, illetve a nem-katolikusokkal is; továbbá helyzetünk a magyar szent korona országaiban: kapcsolataink az uralkodókkal, viszonyunk a világi hatóságokhoz, országnagyokhoz és előkelő családokhoz. A harmadik részben kapott helyet a piaristák köztevékenysége a lelkipáasztorkodásban, a közoktatásban, a rendtagok tudományos, irodalmi, művészi, gazdasági és végül társadalmi téren kifejtett működése, érdemeik és kitüntetések.

E tervezetet valamennyi rendháznak megküldték azzal a felhívással, hogy minél több rendtag kapcsolódjék be az adatgyűjtés munkájába. Számosan és készségesen szolgáltattak anyagot a készülő műhöz, de a munka oroszlánrészét természetesen Csaplár végezte. Ezzel párhuzamosan tevékeny részt vesz a Magyar Történelmi Társulat munkájában is.

A magyar történetírás a Magyar Történelmi Társulat megalapításával (1867)-fordulóhoz érkezett. A kiegyezés körül megindult erőteljes nemzedékváltás a hetvenes évek közepére befejeződött és az új nemzedék az Akadémiát is meghódította. A Magyar Történelmi Társulatba tömörült történetírók felismerték és hangoztatták a részletkutatás és a monografikus feldolgozás jelentőségét és ezzel új irányt szabtak a magyar történeti kutatásnak és munkának. Csaplárt kezdettől fogva szoros szálak fűzik a Történelmi Társulathoz. Korábbi lelkes és buzgó munkássága elismerésül az igazgató-választmány tagjai közé választják. 1871-ben benne van abban a bizottságban, amelynek az volt a feladata, hogy a történeti monográfiák tervrajzát kidolgozza. 1873-ban a nyitramegyei városi és plébániai levéltárakban kutat és Privigye múltjáról értékes adatokat közöl a Századokban. 1874-ben részt vesz a Társulat besztercebányai vándorgyűlésén és mint a körmöcbányai bizottság előadója, tartalmas előadásban számol be a kutatások eredményeiről.

Széleskörű kutató munkássága 1875-től kezdve szűkebb mederbe terelődik: megkezdí Révai Miklós életére és munkásságára vonatkozó anyag összeállítását. A Nyelvőr indította nyelvtörténeti kutatás állította előtérbe Révai alakját és munkásságának megismerését. Az Akadémia 1874-ben Gyulai Pál kezdeményezésére pályázatot írt ki Révai életének és munkáinak kritikai méltatására és feldolgozására Csaplár belefekszik a munkába. 1876-ban felvidéki útján becses anyagot gyűjt össze, de sokat merít a budapesti közgyűjtemények levéltáraiból is, e mellett sokat levelez hogy megbízható adatokhoz jusson. A kitűzött határidőre azonban csak az első kötetel készült el és ezt mint gyenge és befejezetlen alkotást a bíráló-bizottság nem fogadta el. Annál nagyobb dicsőretre méltatta Bánóczy munkáját.

A kritika azonban nem volt egy véleményen a bírálóbizottsággal. Csaplár is hozzászól és minden részrehajlás nélkül rámutat Bánóczy művének érdemeire és fogyatkozásaira: a könnyed és gördülékeny stílusban, sőt regényszerű változatossággal megírt életrajzban sok történeti szarvashiba leledzik és a Révairól nyújtott korpép nem élethű. Megkezdett munkáját tovább folytatta és Révai életrajza

négykötetes monográfiává nőtt ki. A befejező kötet, melyben Révai nyelvészeti munkásságát kellett volna mérlegre tenni, kiadatlan maradt, annál is inkább, mert ennek a feladatnak megoldása már szakembert kívánt volna. Ez a munka, mely joggal viselhetné Révai Miklós élete és kora címet, életének főműve. Csaplár további terveit, főként a rendtörténet megírását, nem tudta valóra váltani.

Csaplár művéről az irodalomtörténetírás már elmondotta véleményét. Kiemeli az életrajz nagy anyaggazdagságát, de hibáztatja a széteső szerkezetet és a jhézkes stílust, mely «élvezetessé sohasem vált». Az a részletesség, mellyel Révai életének egyes mozzanatait és a korképet ábrázolja, elaprózódáshoz vezetett. Másrészt, mivel nem emeli ki a lényeges anyagot a kevésbé lényeges adatok halmozásából, Révai alakját sem tudja olyan élesen beállítani, mint azt szeretnők. Az alapos és lelkiismeretes részletkutatásból nem nőtt ki szerves szintézis. De ebben a vonatkozásban – és itt helyesbítenünk kell az irodalomtörténész véleményét – nem marasztalhatjuk el mindenestül Csaplárt, mert ezek a vonások: a fantázia szerepének erős korlátozása, az adathajhászás, a «mikrofilológiai» pontosság és a nagyközönség érdeklődésével való nemtörődömség, közös jellemvonásai történetíróink azon népes csoportjának, kiket a magyar történetírásban «naturalista iskola» néven foglalunk össze, élükön Pauler Gyulával.

Révai mellett tervbe vette Konarszky Szaniszló, neves lengyel piarista életének megírását is. 1877-ben nyílt levelet intézett a lengyel irodalom és történelem művelőihez azzal a kéréssel, legyenek segítségére Konarszky életére vonatkozó adatok felkutatásában. Felhívása meghallgatásra talált, és meg is kezdte a feldolgozást. De mivel ebben is mélyre szántott, nem jutott el a kívánt véghez.

Rendtörténeti munkásságát Kalazanci Szent József életének és tevékenységének megírásával kívánta kezdeni. De más irányba indult munkássága miatt egy időre elhalasztotta, ha nem is ejtette el egészen ezt a gondolatot. Állandóan figyelemmel kísérte az olasz és spanyol piaristák irodalmi munkásságát és élénk összeköttetésben állott velük. *A kegyes iskolák negyedik száz éve küszöbén* (1897-ben) számot ad rendtörténetírásunk állásáról. Az elődök érdemeinek méltatása, illetve beszámolás a múlttól egyben nemes kötelességként hárul az utódokra. Elismeri, hogy az évfordulókhoz kapcsolódó ünnepeknek – alkalmyszerűségeknek – van jogosultságuk, de senkise kívánja, hogy hevenyészett történelmi emlékművekkel járjunk az ünnepléshez. Az ünnepélyes alkalmakra gyorsan hevenyészett művek «többnyire nélkülözik a történelmi alapot és egyoldalúságuk által marakodást idéznek elő és a történelmi feladatnak sem igen tesznek fontos szolgálatot». Rámutat azokra a körülményekre, melyek mentik mulasztásunkat, miért nincs megírva rendünk története. Sajnos, a korszellem sem kedvező ebben a tekintetben. Például éppen Kalazanciust hozza fel. Vájjon hogyan méltatja a pedagógiai irodalom Kalazancius jelentőségét? A negatívumok után bemutatja a Kalazanciusra vonatkozó irodalom főbb termékeit. Több lapon át foglalkozik a piaristák irodalmi munkásságával, magyar vonatkozásban is.

Őszinte és mély kegyelete rendje iránt, igaz tisztelet rendtársaival szemben vezette tollát a kegyeletes megemlékezésekben vagy rendünk egyes kiváló tagjairól írt életrajzokban. Szinnyi József a Magyar írók kötetei számára Csaplártól kapta a piarista írók életrajzi adatait. Mindezekon kívül egy latin nyelven írt tanulmányát közölte az *Ephemerides Calasactianae c. rendi folyóirat* (1901-06).

Bár Csaplár nem ajándékozott meg bennünket a magyar rendtartomány történetének monográfiájával, ne feledjük, hogy Révai életrajza gazdag anyagot tartalmaz rendünk XVIII. századi történetére is. Sajnálattal nélkülözzük azonban, hogy az egyes köteteknek sem tartalomjegyzékük, sem név- és tárgymutatójuk nincsen. De talán ma sem lenne későn ezt a hiányt pótolni, viszont a kéziratban levő ötödik kötet kiadása nem változtatna műve eddigi értékelésén. Mindkettőjük iránti köteles tartozásunkat csak akkor fogjuk leróni, ha Révai Miklós életét és munkásságát – Csaplár-forrásmunkája nyomán – modern szempontok szerint feldolgozzuk és élvezhető előadásban adjuk az irodalomkedvelők kezébe. Munkája a fentebb említett hiányok miatt alig volt hatással az irodalmi közfelfogásra. Újabb történetíróink azonban értékesítették adatait: Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon és Szekfü Gyula a Magyar Történetben Csaplár nyomán rajzolja meg a piaristák szerepét a felvilágosodás magyarországi terjedésében.

Csaplár otthonosan mozgott a XVIII. század történetében, s ezzel kapcsolatban számos probléma vetődött fel előtte. Az ő korában lekicsinylő vélemény uralkodott a «pihenés koráról», vitába száll Hunfaly Pállal azért a nézetért, mintha ez a század, a nemzeti «erőgyűjtés» kora, nem nyújtana elégséges anyagot a történelmi feldolgozás számára. Az ő munkássága fényes cáfolata ennek a véleménynek. Felvetette és különösen a Szent István-Társulatban Fraknóival együtt sürgette egy Egyháztörténelmi adattár (Katolikus Történettár) megindítását, hogy az előmunkálatok elvégzése után a magyar katolikus egyház történetét kellő módon meg lehessen írni. Szükségesnek tartotta a domonkosok és pálosok tevékenységére, történetére vonatkozó anyag összegyűjtését is. 1893-ban, midőn részt vett az ezredéves történelmi kiállítás előkészítésén dolgozó közoktatásügyi csoportbizottság alakuló ülésén, indítványozta: kívánatos lenne föl kutatni a középkori egyetemre vonatkozó anyagot, elsősorban a vatikáni levéltárban. Ezt már korábban is szorgalmazta a Monumenta Vaticana szerkesztői bizottságában is, a Szent István-Társulatban is. Bántotta őt, hogy éppen illetékes részről nem karolják fel az ilyenmű törekvéseket és kezdeményezéseket. Ez nála nem személyes kérdés volt. Életének utolsó szakában Padányi Bíró Márton veszprémi püspök személye foglalkoztatta érdeklődését.

Csaplár tudományos működését az Akadémia is jutalmazta, midőn 1886-ban levelező tagjai közé választotta. Székfoglalójában a magyar irodalom három előkelő mecénásáról emlékezett meg. Része volt a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának megszervezésében is. A Társulatnak mindenkor buzgó munkása volt. Székfoglaló tanulmányában a hellén keresztény archeológiai tevékenység újabb eredményeit ismertette.

A hírlapi cikkírástól sem szakadt el teljesen, bár a hetvenes évek lendülete után kissé meglassúdik. Elfoglaltsága mellett is figyelemmel kíséri «az érdekek és eszmék harcát», észreveszi az «idők intéseit», a «divateszméket» és a «korszellem» változásait, az «elbódult tudományt», az «anyagias tudóságot» és mindennek hatását a közéletre, állami és társadalmi életünk fejleményeire. Barátaival és jó ismerőseivel sokat elbeszélget a magyar katolikus egyház szomorú helyzetéről, a liberalizmus elfajulásáról és azokról, kik mintegy megrészegülve a koreszméktől, tömjéneznak a liberalizmusnak, és meglátja – jó példa erre Jókai regényeinek díszkiadása -, a zsidóság térfoglalását a magyar szellemi életben. De mindezeket már csak Naplójegyzeteiben örökíti meg, nem szánja a nyilvánosságnak.

Nem volt szűkkeblű, ha mások érdemeinek elismeréséről volt szó, sőt éppen megbecsülésének kifejezést adott nemcsak más szerzetes rendekkel, hanem egyháziakkal és világiakkal, írókkal, költőkkel és tudósokkal szemben. Ünnepli Virág Benedeket, a «nemzeti lélek tüzes ébresztőjét», a «Fohász» szerzőjét, Berzsenyi Dánielt, kegyelettel búcsúztatja a «leghívebb magyart». Ismertette Ipolyi munkásságát és nagyon fájlalta, midőn egyesek Ipolyit halála után nem elfeledték, de ócsárolták. Leginkább szívéhez nőttek barátai: Ipolyi, Lubrich Ágost és Szabó István, a «magyar hellenista». Megírta Szabó István életrajzát az amsterdami «Hellas»-ban németül, s a műből befolyó összegből felállította síremlékét. Hűséges barátjának, Lubrichnak is megörökítette emlékét a Kerepesi-temetőben. Csaplár fáradhatatlan és lelkes fáradozásával szobrot emeltetett Révainak Nagyszentmiklóson. Kiadta Ányos Pál egy szentbeszédét és elmékedéseit. Ennek bevételét Ányos tervezett veszprémi szobrára szánta. Javasolta azt is, hogy Katona Istvánt, jeles történetírónkat is tiszteljük meg valamilyen emlékművel. Az irodalom és tudományosság bajnokainak emlékét híven ápolta, de a maga számára «nem kér emlékül oszlopot ércből».

Teltek, múltak az évek, Budapest azzá lett, aminek Széchenyi megálmodta, az ország fővárosa, anyagi és szellemi művelődésünk középpontja, de idegen szellemet dajkált keblén. A harmadik nemzedék illúziókba ringatta magát, csak kevesen látták meg, hogy a nemzeti színek alatt a kozmopolitizmus tenyészik s az «elidegenedés folyamata» mint dagadó folyó árja nőttön nő s előnti a magyar élet-tért. Ebben a légkörben Széchenyi eszméi elsikkadnak, ő maga a «legnagyobb magyar» varázsszóra «néma szobor»-ra merevedett s márványkoporsójából idegenkedve szemlélte a lábánál nyüzsgő életet.

Csaplár is, kit felfogása szerint a második nemzedékhez számíthatunk, idegenné és elmaradottá vált abban a világban, mely Széchenyi szavait a maga szája-íze szerint értelmezte. De Széchenyi eszményeinek igénytelen szószólója a döblingi remete mérlegére tette a divat- és koreszméket s látva az elkorcsosulást föl-feljajdul: «... Főbaja nemzetünknek a jóra való restség. A mulatságvágy *pusztuló fajtánknak* országszerte túlnyomó hajlama, az érzéki élvezet erősebb szenvedélye. Mintha a fölvelt nagyságos címekkel a domíniumokat is oly könnyen nyerné. . . nagyzással öli magát és hazáját, melyet az oly igen rágalmozott konzervatív szellem annyi századon át fönntartott s most ez a nagyságossá . . . címerkedő demokrácia . . . többnyire idegenek kezére . . . játszott, kik már mint modern honfiak . . . új tudományt s művészetet, új morált, mely részökre kedvezőbb, és új történelmet is gyártogatnak...» És a nép, «az istenadta nép» nem lelte honját e hazában, mert a harmadik nemzedék magyarsága mint «gondtalan vándor» haladt el a magyar néprétegek szociális problémái mellett.

Csaplár a nép fia és hosszú életét nagyrészen a népnek is szentelte. «A nép nyelvének és hagyományainak első, igen tudományos vizsgálója nálunk». De a tudós érdeklődésén túl a *népnevelés* sem kerülte el figyelmét. Munkatársa volt Szabóky Adolfnak, a legényegyesületek meghonosítójának. A társadalmi kérdést Csaplár azonban nemcsak a nemzetnevelő szemével látja meg, hanem a lelkipásztor, az irgalmas samaritánus szeretetével nyúl a problémákhoz. Könyörgő énekeiben a népi vallásosságnak nyújt táplálékot, az alkalmi köszöntésekben ízlésre nevel. A *Magyar alföldi képes könyvtár* füzeteiben, melyet Szabó Mihállyal együtt indított meg, «szívképző» olvasmányt ad a nép kezébe. Szellemi és anyagi jólétük előmozdítására jó tanácsokkal szolgál. Buzgólkodik a közkönyvtárak és a népművelő előadások érdekében. A családi nevelésben a valláserkölcsi nevelést

tartja a legfontosabbnak. Felemeli szavát pusztulófajunk érdekében az erkölcsi feslettség, a prostitúció és az alkoholizmus ellen, hogy «a magyar fa lombjai» ne hulljanak le 4ombosan, virágosan» s a magyar föld ne legyen «halálszagú, bús magyar róna», a «lelkek temetője». Tagja volt a Szent László-Társulatnak is, mely a bukovinai székelységgel és a moldvai szórvány-magyarokkal is sokat törődött.

Csaplár mint egy remete élt szobájában. Ez volt a tudós szellemi műhelye, a múzsák hajléka, a szerzetes cellája, melyet megszentelt az imádság és a munka. Szellemi központ is, ahol fölkeresik őt nemcsak rendtársai, de sok más egyházi és világi férfiú is. Naplójegyzeteiben híven följegyzi látogatóit. Leggyakrabban testi-lelki jóbarátját, Lubrich Ágostot találjuk nála. Ritkább vendégei – de mily nagy örömet jelent ez neki – Szabó István kazári plébános és legkedvesebb szegedi tanítványa, Debreczeni János egri kanonok, ki készséggel vállalkozott arra, hogy egykori kedves tanárának irodalmi műveit saját költségén kiadja. De egész koszorút fonhatnánk azon tudósok, írók s művészek neveiből, akikkel érintkezésben volt, fölkeresték szobájában vagy elkísérték őt dunaparti sétáin. Gyakorta elbeszélgetett Gogos Gergely görögkeleti archimandritával részint külföldi tanulmányairól és tapasztalatairól, részint az ó- és újjörög filológia kérdéseiről.

Az évek növekvő száma lassan fehérre festette haját, de szemének csillogása a régi maradt. Az Idő rostáján egymás után hulltak ki rendtársai, jóbarátai, ismerősei. Isten kegyelméből testi és lelki erőinek teljes épségében érte meg 1906. augusztus 6-án gyémánt miséjét. Köztisztelettől és szeretettől övezve adott hálát az egek Urának. Nem látta, mi vár rá a közel jövőben, hogyan rombolja szét harmonikus életét egy elvadult munkásököl. Augusztus 13-án, midőn sétájáról hazatérőben volt, egy szociáldemokrata munkás durván arculütötte. Az esésből származó combtörés fájdalmait minden zokszó nélkül viselte, de a rövidesen föllépő komplikációk az életmentés minden reményét megghiúsították. 1906. augusztus 19-én mint papi hivatásának áldozata az Úrban csendesen elhunyt. Tragikus halála mély részvétet keltett mindazok körében, akik őt közelebbről ismerték. A magyar piaristák gyászában mély megilletődéssel osztoztak az olasz és spanyol piaristák is. «Eszmékért élt, eszmékért halt meg».

Az életben csak az építő munka számít. Nem a felhőkarcolók felépítése, hanem a jellemeknek és a lelkeknek a felépítése. Tisztelettel nézünk fel Csaplárra, mint «a messze múltnak egyik nemes alakjára, aki itt maradt köztünk, hogy tanúságot tegyen a nagy idők nagy embereiről. Ifjúkora abba az időbe esik, amikor a legnagyobb magyarok lerakták a modern Magyarország alapjait. Ott állt közöttük a fiatal piarista s lelkes, tanulékony lélekkel merült munkájuk csodálatába». De nem állt meg itt, hanem ő is beállt a nemzet napszamosai közé s útmutatásukat követve maga is gazdag építő munkát fejtett ki. A kortársak életrajzai is megláttatják velünk, hogy ennek a gazdagon kibontakozó élettevékenységnek a közép-pontja, Csaplár személyisége is sokrétű és színes szálakból fonódott össze. Tudományos képzettsége széleskörű, egyetemes jellegű volt. Otthonosan mozgott természettudományos téren is, de még inkább a szellemi tudományok körében. Sokirányú érdeklődése polihisztorra mutat, anélkül azonban, hogy akár az egyik, akár a másik területen a szaktudós jelleget igényelte volna a maga számára. Szellemi portréján mégis a pedagógus és nemzetnevelő, az agitáló és szervező, az éber közíró és a katolikus történetíró vonásai domborodnak ki élesebben.

Nagy befogadó készséggel rendelkezett. Tanulmányaiban jeles tehetségén és vasszorgalmán kívül nagy segítségére volt széles nyelvismerete. Anyanyelvén kívül jól beszélt németül, közepesen tótul. A modern nyelvek közül olaszul, franciául és angolul olvasott, a klasszikus nyelveknek, a latinnak és a görögnek, mestere volt: Latinul kitűnően fogalmazott és szépen beszélt. Erős emlékezőtehetsége még életének utolsó éveiben is páratlan frissességgel állott rendelkezésére. Elméjének és lelkének ritka gazdagságát, mint páratlan szellemi tőkét, bőven kamatoztatta az iskolának is, az életnek is. Különösen feltűnik irodalmi ismereteinek szokatlanul nagy gazdagsága, akár a magyar, akár a klasszikus vagy éppen a német irodalomról van szó. De a történelmi évszámok, vagy a jelen és múlt eseményei, életének egyes élményei is pontosan, gyorsan és világosan állottak rendelkezésére. Mindamellet a folytonos szellemi munka nem tette őt könyvmollyá vagy zárkózott kedélyűvé. Akár őt keresték fel szobájában, akár ő látogatta meg valamelyik gyöngéledő vagy beteg rendtársát – ebben legfeljebb csak betegség gátolta –, mindenkor szívesen ereszkedett beszélgetésbe, s ilyenkor tudásának gazdag skálájával és emlékezőtehetségének «bámulatos üdeségével» nem közönséges élvezetet nyújtott.

«A cella gondolkodója» élesen szemügyre vette a korszellem kígyózó menetét, s halk szóval, de határozottan sugalmazta a helyes utat, mit volna kívánatos tenni. Mint önálló gondolkodó tisztán szellemi érdekekért s a józanul felfogott közügy érdekében emelte fel szavát, sem dicsvágyból, sem magánérdekből nem sodródott a koráramlással.

Éles megfigyelő tehetségével és tisztánlátásával nem állott egészen arányban alkotó ereje. Munkája közben (Révai élete, 3. köt. előszó) őszintén bevallja, hogy küzd a tárgyalandó anyaggal. Írásaiban rábukkanunk a filozófián pallérozott elmére, elvont jellegű gondolkodására, csak a képzelet szárnylebenését nem halljuk ki soraiból, pedig Révai életrajzának nem egy része sejteti, hogy az alkotó képzelet működik, de az objektivitás nem engedi meg a képzelet korlátlan és szubjektív érvényesülését. Nem alkotó művész, csöndes vérmérsékletű ember, hiányoznak belőle az impulzív elemek. Ezeket a vonásokat ismeri föl benne a kegyeletes életrajzírója is: «Általánosításra való hajlama, gondolatainak áradó bősége, kifejezőmódjának tömörsége és egyéni sajátossága» – elmélyedésre készítetik az olvasót. Művei nem tartoznak a könnyű olvasmányok közé, egyrészt gondolataik bősége, másrészt stílusuk miatt, mely – Salamon Ferenc ítélete szerint – «igazán élvezetessé sohasem vált. Sohasem tudott a nagyközönségnek írni, pedig éppen sok termékét ide szánta». De, aki belemélyed írásaiba, áthatol a nehézkes külsőn, azt kárpótolja a gondolatok és eszmék gazdagsága. Művei tanúságot tesznek írójuk «éles megfigyelőképességéről, tudásának szokatlan bőségéről, mindenkifelett pedig önzetlen jóakarataról és mély hazafias érzéséről». Cikkeiben nem tetszelgett a szakíró szerepében, de nem nézte jó szemmel a zurnaliszta szélhámosokat sem. Stílusa nem kavarja fel az érzelmeket, nem szónokias vagy lebilincselő, a csendes" elbeszélő hangja ez, melyet csak ritkán fűt a pátosz, de, ha megszoktuk, «jól esik olvasni, néha-néha fölmelegszünk, rokonszenvet érzünk, vonzódunk az íróhoz és tárgyához egyaránt».

Ez az elvont, kissé száraz stílus mégis mélyen érző kedélyt takar. Csaplár melegen érző szívének virágai a barátságban, a hála, tisztelet és kegyelet megnyilvánulásaiban nőttek ki. Emberbaráti jósága és szociális gondolkodása az evangéliumi gondolatok gyökérhajtása. A társadalom égető sebeinek enyhítésére kevésnek tartotta «a kereszténységtől idegenkedő philantropismus» jótékony-

kodását, mely «jótékonycélú vigalmak s pazarfényű multságok után» filléreket juttata nyomorba ejtett tömegnek. Az idők intésében már azt az új szociális hangot szólaltatja meg, melyet Dupanloup és Ketteler hirdettek, hogy a szociális kérdést csak a kereszténység nagy igazságai alapján lehet megoldani, ő maga a felebaráti szeretet erényét minden hivalkodás nélkül gyakorolta, mint ahogyan nem barátja a törtetésnek, a külső sikerekre való törekvésnek sem. *Piacere bonis si et paucissimis*: a legfőbb értéknek a belső gazdagságot, az erkölcsi tartalmat értékelte. Önzetlenségéről maga tesz bizonyosságot: «Mit törődnek ők (t. i. azok, kik busásan díjaztatják cikkeiket) azzal, hogy más sokkal fáradtságosabb munkáját évekig ingyen teszi, sőt anyagi áldozatokkal is folytatja» (Naplójegyzetek. 1889.). Nem alaptalanul mondotta róla egyik nagynevű tisztelője: «Őn az utolsó mohikán azon fajból, mely nálunk tiszta szellemi, érdek ért dolgozik». Nem kereste az elismerést s fölfelé dörgölődést. Ipolyival annak haláláig megszakíthatatlan összeköttetésben volt, szívesen meglátogatta zohorai magányában, de Ipolyi püspök vendégszerető meghívását már nem fogadta el. Kikristályosodott elvei voltak, s az elveket nem áldozta fel. Idézhetjük egyik leveléből erre nézve a következőket: «Hogyha a komoly elvekért akár a magán, akár a nyilvános életben félreismerés, vagy az ellenszenv bármily megnyilatkozása is éri a gondolkodóbb embert: leljen megnyugvást abban, hogy azon, aki igazán jót akar, még az átok sem foghat. Conscia mens recti fama mendacia ridet. Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa. Ez nagy biztosíték! . . . Csak mi haladjunk az igazság útján tántoríthatatlan lépésekkel, még ha a föld inogna is alattunk I»

A keresztény humanista és a tudós szerzetes ideálisan harmonikus ötvözetét csodálhatjuk meg Csaplár egyéniségében. Szilárdan kiépített világnézetét színezhette ugyan a klasszikus műveltség visszfénye, de el nem homályosította. Alapjában véve ez a világnézet az ő mély valláserkölcsei meggyőződésében és a nagy katolikus igazságokból táplálkozó szerzetes-papi lelkületében gyökerezett. Ezt a meggyőződését nem ingatta meg korának hitetlensége és materializmusa sem. Valláserkölcsei értékfelfogását és eszményeit minden türelmetlenség nélkül képviselte, szóban is, tetteiben is, papi életét is ezekhez szabta. Nem nagyítunk, ha azt valljuk, hogy Csaplár Benedek a századfordulót élő piaristaságnak egy nagyobb szabású, értékes és markáns egyénisége volt, akit tudásáért, jellemességéért, egész emberiségéért értékelnünk és becsülnünk kell.

Irodalom.

Nagy Alajos: Csaplár Benedek. Figyelő. XI. 1881. Az Ürban elhunyt rendtagok kegyeletes emlékezete az 1905. év szeptember 1-től az 1906. év augusztus 31-ig. 1907.

Prónai Antal: Csaplár Benedek emlékezete. A Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 64 sz. Budapest 1907.

Ortvay Tivadar: Emlékbeszéd Csaplár Benedek lev. tag fölött. A M. Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIII. 10. Bp. 1908.

Ongrádi József: A piaristák irodalomtörténeti munkássága. Palaestra Calasactiana. 8. sz. Budapest 1935.

Nyers Lajos: A piarista levéltárügy és rendtörténetírás. Szentpétery-Emlékkönyv. Budapest 1938.

Baráth Tibor: Comte pozitivizmusa és a magyar pozitivizmus. Szentpétery-Emlékkönyv. 14. 1.